

- udarbejdet ved Aarhus Universitet.
- Nordberg, Bengt. 1982. Sociolingvistisk dataindsamling. Thelander, Mats (red.). *Talspråksforskning i Norden: Mål - material - metoder*. Lund: Studentlitteratur:92-119.
- Nordberg, Bengt. 1985. Om ungdomars samtalsstil: Några preliminära iakttagelser. *Nysvenska studier* 64:5-27.
- Norrby, Catrin. 1997. Hur länge är man ungdom - språkligt sett?. Kotsinas, Ulla-Britt, Stenström, Anna-Brita, & Karlsson, Anna-Malin (utg.). *Ungdomsspråk i Norden: Föredrag från ett forskarsymposium*. Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholm universitet 43:213-222.
- Norrby, Catrin. 1998. *Vardagligt berättande: Form, funktion og förekomst*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Tannen, Deborah. 1983. "I take out the rock - dok": how Greek women tell about being molested (and create involvement). *Anthropological Linguistics: Exploring the Language Of The World*. Vol. 25. No. 3. Indiana: Department of Anthropology Indiana University:359-374.
- Tannen, Deborah. 1989. *Talking Voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

DANSK SOM MINDRETALSANDETSPROG I SYDSLESVIG

Af Karen Margrethe Pedersen (Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa)

Det danske mindretal i Sydslesvig er et nationalt mindretal som har dansk sprog og kultur fælles med tilhørsnationen Danmark. Mens flertallet i Danmark har dansk som førstesprog, er det ikke tilfældet i Sydslesvig. Mindretallet er karakteriseret ved at medlemmerne i stor udstrækning tilegner sig dansk som andetsprog i mindretallets børnehaver og skoler. Og en del voksne som ikke har haft dansk skolegang, får dansk som deres andetsprog inden for mindretallets voksenundervisning. Det er således ikke medlemmernes førstesprog, men deres andetsprog som er med til at konstituere tilhørsforholdet til mindretallet og til Danmark.

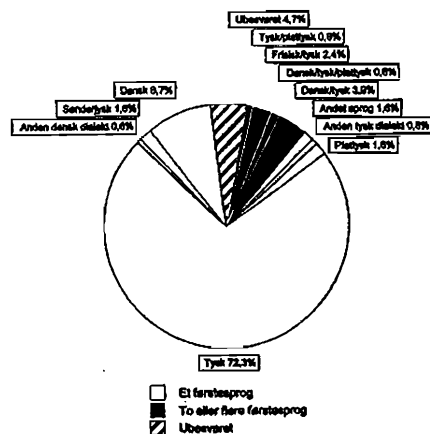
Da andetsproget er tilegnet inden for mindretallets rammer, og det også har sine primære funktionsområder der, kan det karakteriseres som et mindretalsandetsprog. I sin funktion som mindretalsssprog adskiller det sig fra et andetsprog tilegnet gennem undervisning og interaktion i et land hvor det er flertallets sprog. Denne type andetsprog tjener som kommunikationslinje til det omgivende samfund.

Karakteristikken af dansk som mindretalsandetsprog er blandt resultaterne fra min undersøgelse af det danske sprogs status inden for det danske mindretal i dag (Pedersen 2000). Her viser en spørgeskemaundersøgelse tillige at flere skoleelever på det udelte 6. klassetrin end gymnasieelever i 11. klasse har dansk som andetsprog. Det gælder for ca. tre fjerdedele (79%) af skoleeleverne og ca. halvdelen (54%) af gymnasieeleverne. Denne forskel har en nær sammenhæng med forældrenes baggrund.

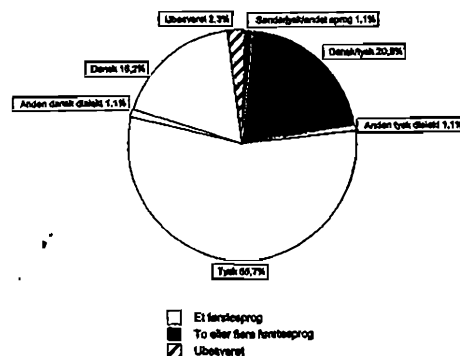
Den beror på at flere af skoleelevernes end gymnasieelevernes forældre er vokset op i Sydslesvig. Her har de fået tysk som førstesprog, og ikke dansk, fordi der har fundet et sprogskifte sted fra dansk til tysk som hjemmesprog i løbet af de sidste to hundrede år. Både de som følte et fællesskab med kongeriget Danmark, og de som var orienteret mod Holsten, skiftede i tidens løb fra at give børnene sønderjysk som førstesprog til at give dem plattysk. Det skyldtes det plattyske sprogs dominerende status i samfundet. Senere skete der et skifte fra plattysk til højtysk, også pga. sprogets status. De som i dag føler sig danske i Sydslesvig, har derfor i stor udstrækning tysk som førstesprog. Det var altså også tilfældet da de organiserede sig som et dansk mindretal i 1920.

Kun i et lille område syd for grænsens midte havde de danske i mindretallet sønderjysk som førstesprog. Det havde det tyske flertal også. Her var sprogskiftet, som startede i syd, ikke nået til. Det ser det imidlertid ud til at være i dag, hvor meget få får sønderjysk eller plattysk som førstesprog.

Skoleelevernes førstesprog

Gymnasieelevernes førstesprog

Når gymnasieeleverne i større udstrækning har forældre med dansk som førstesprog, skyldes det at flere forældre er vokset op nord for grænsen. De er med andre ord tilflyttere fra Danmark og giver deres førstesprog videre til børnene.

I de familier hvor en forælder er tilflytter, og en er fra Sydslesvig, sker det undertiden at børnene får to førstesprog. Det skyldes at forældrene taler hver sit førstesprog til dem. Da flere af gymnasieeleverne har forældre fra Danmark, er det oftere tilfældet i gymnasieelevernes familier end i skoleelevernes. Denne type mindretalsfamilier kan også have et fælles hjemmesprog som børnene får som førstesprog. I mange tilfælde bliver det dansk som er den ene forælders mindretalsandetsprog. Undersøgelsen viser således også at dansk som hjemmesprog fortrinsvis findes i familier med en tilflytter fra Danmark i enten forældre- eller bedsteforældregenerationen.

I de familier hvor dansk er hjemmesproget, kan der som sagt være en forælder som har det som andetsprog. Det kan også være børnene i de tilfælde hvor familien har foretaget et skifte fra tysk til dansk som hjemmesprog. Et skifte som kan være en følge af skilsmisse og en ny far eller mor i familien, eller som udspringer af bevidste strategier inden for sprogplanlægning.

Sproglig socialisering i en mindretalsfamilie

Når man har dansk som hjemmesprog og som første- eller andetsprog, er det ikke ensbetydende med at man bruger dansk inden for alle områder i mindretallet. For at kunne give et indblik i det mangfoldige sprogbrugsmønster som mange af mindretallets medlemmer har i og uden for hjemmet, vil jeg eksemplificere med en af de unge informanter. Hun har deltaget i en spørgeskemaundersøgelse, er blevet interviewet, og som deltagerobservant har jeg fulgt hende i hjemmet hos forældrene, i bofællesskabet med andre unge, på arbejdspladsen og under fritidsaktiviteterne i mindretallet.

Hun er først i tyverne og har dansk som hjemmesprog. Og dog. Indtil hun kom i dansk børnehaven som tre-årig, talte de tysk derhjemme:

“ja altså det første sprog jeg lærte var tysk fordi de selv sagde jamen vi bor i et tysk miljø og så er det vigtigt at vores børn kan kommunikere med de nærmeste omgivelser. så jeg lærte faktisk dansk da jeg kom på børnehaven. jeg kunne ikke dansk da jeg kom i børnehaven.”

Moren har selv haft dansk som hjemmesprog i hele barndommen, men faren har haft tysk. De har

begge gået i dansk skole i Sydslesvig og er tosprogede dansk-tysk. De har taget deres uddannelse i landsdelen, og her har de været erhvervsaktive lige siden. På arbejde taler de tysk, og derhjemme er sproget dansk. Også skriftsproget, for huskesedlen er på dansk. Der bliver set lige meget dansk og tysk tv, og der er både danske og tyske bøger i reolen. På spisebordet ligger Flensborg Avis, mindretallets tosprogede avis. Forældrene er aktive i mindretallets foreningsliv, og her taler de ligeledes dansk.

Da de valgte at give deres datter tysk som førstesprog, var det ud fra den overbevisning at det ville give hende de bedste muligheder i et tysk samfund. Dertil kom at de fleste i familien havde tysk som hjemmesprog, og nogle af datterens fætre og kusiner skulle i tysk skole og ville ikke blive tosprogede med dansk.

På grundlag af farens positive erfaringer med tysk hjemmesprog og dansk skolesprog anså forældrene det ikke for problematisk at pigen skulle tilegne sig dansk i børnehaven. Her ville hun som de fleste andre komme med tysk som førstesprog. Et sprogskifte i hjemmet når datteren begyndte i børnehaven, skulle støtte hendes tilegnelse af dansk. Det oplevede hun dog ikke som helt uproblematisk:

“det har også de første år været en kamp fordi efter jeg kom i børnehaven ville mine forældre så også tale dansk med mig også hjemme. men det virkede sådan lidt kunstigt for mig og så har jeg altid vægret mig. jeg har altid i protest talt tysk når de talte dansk med mig og sådan. så det varede nogle år inden det blev naturligt for mig at tale dansk med mine forældre.”

Den unge pige tolker den fortsatte brug af tysk til forældrene som en protest. Spørgsmålet er om det ikke snarere er en naturlig reaktion, og sådan siger forældrene også at de opfattede det dengang, men de var overbeviste om at de gjorde det rigtige. Det danske sprog hørte til deres danske sindelag. Datteren reagerede på sprogskiftet fordi et sprogvælg langt hen ad vejen er personbundet. Hun er knyttet til sine forældre gennem tysk og vælger derfor fortsat tysk. Hun har ikke truffet et bevidst valg om et sprogskifte som forældrene. Det kommer lidt efter lidt og bliver til sidst naturligt, som hun selv udtrykker det.

I skolen talte hun også dansk til lærerne, men tysk med de fleste af kammeraterne. Der var dog enkelte med dansk hjemmesprog som hun talte dansk med. Et tilsvarende sprogbrugsmønster gjorde sig gældende inden for spejderbevægelsen som hun var aktiv i fra tiårsalderen:

“altså hvis vi lavede noget sammen med lederne så var det på dansk. men hvis vi sådan skulle sætte os sammen / selv om hende jeg var meget sammen med [navn] / hun har også rigtig dansk. og hende talte jeg så også dansk med [...] men ellers på spejderweekender og på / det var mere på tysk også.”

Hun gik også til håndbold. Her talte hendes første træner dansk til dem, men den anden skiftede frem og tilbage mellem dansk til tysk. Den unge pige har registreret det som om træneren forsøgte at blive ved med at tale dansk, hun har ikke set det som tysk iblandet noget dansk:

“den første træner jeg mener at han talte dansk. men senere / den anden træner vi havde hun hoppede meget i det. altså hun prøvede selvfølgelig / for altså hun prøvede at blive ved det danske men man mærkede at hun ikke var rigtig hjemme i det.”

På spørgsmålet om der var nogen fra tyske skoler som spillede på holdet, svarer den unge pige:

“det kan jeg ikke huske i hvert fald. eller måske har de ikke sådan rigtig skrevet sig ind i min erindring fordi de netop ikke havde noget at gøre med mig ellers.”

Både i børnehaven, i skolen, på biblioteket og i fritidsaktiviteterne inden for mindretallet har hun oplevet at de voksne stort set alle talte dansk til hende og de andre børn, og de talte dansk til dem. Kammeratskabsproget var derimod overvejende tysk, på tomandshånd med andre med dansk som førstesprog dog også dansk. Sådan var det også inden for den nære familie. Kun de få med dansk som førstesprog talte hun dansk med, ellers tysk.

Uden for mindretallet og familien var dagligsproget kun tysk, så alt i alt var barndommen og den første ungdom præget af både dansk og tysk, men dansk fyldte meget i hverdagen.

Som ung udeboende

Efter at den unge pige har forladt det danske skolesystem og er flyttet hjemmefra, bruger hun ikke dansk hver dag. I bofællesskabet, med naboerne og på arbejdspladsen taler hun kun tysk, men i den danske idrætsforening taler hun både dansk og tysk. Det er dansk til træneren, men både dansk og tysk til de andre deltagere. Alt i alt er tysk dog dominerende. Om denne dominans kun omfatter den interne samtale, eller den også omfatter trænerens instruktion, står ikke helt klart i følgende bemærkning:

“der er også nogle normale tyske der er kommet ind i foreningen og der sådan efterhånden gennem en hel lang årrække har lært sig sådan lidt dansk. men det foregår næsten alt på tysk. altså de prøver altid på dansk men det er så nemt at hoppe over i det tyske.”

Sprogbrugen i idrætsforeningen adskiller sig ikke væsentligt fra den hun beskrev i barndommen. Deltagernes indbyrdes sprog er stadig tysk, og hun taler dansk til træneren, som bruger både dansk og tysk i instruktionen.

Herom siger træneren som er tosproget med dansk som førstesprog:

“lad os sige det på den måde der er nogle der har nemmere ved at forstå det tyske sprog og tale det tyske sprog. altså jeg tror nok at de så vidt jeg forstår / at hvis jeg taler langsomt at de så forstår det jeg siger. men der er da nogle der nemmest har ved at forstå det når jeg taler tysk til dem. så derfor bliver det jo også engang imellem lidt blandet. selv om jeg prøver på at fastholde det danske sprog [...] der er især to der har / der er sådan lidt langsomme til at forstå det jeg taler. og hvis jeg taler lige så hurtigt som jeg gør i Danmark jamen så forstår de nok ikke særlig meget af det jeg siger.”

Den situation som træneren beskriver, er udbredt inden for mindretallet. Tilstedeværelsen af bare én etsproget tysktalende i en flok af tosprogede kan udløse at de tosprogede vælger at tale tysk. Men de kan også vælge tysk selv om der ingen er. Det gør fx kammerater fra den danske skole.

Til den kulturelle forenings årsmøder

Det gælder også den unge pige. Når hun møder gamle skolekammerater, taler hun så at sige kun tysk med dem, ligesom med venner der er kommet til. Der er dog undtagelser. Da hun er til et af arrangementerne i forbindelse med De danske årsmøder i Sydslesvig, træffer hun en gammel klassekammerat som hun altid har talt tysk med, og som har tysk hjemmesprog og dansk som mindretalsandetsprog. De begynder også med at tale tysk, men da kammeraten fortæller om sit vikariat på en dansk skole, slår de om til dansk. Det bliver herefter samtalsproget. Hun møder også en ven fra skoletiden:

“vi taler mest tysk. dansk i forbindelse med mindretallet og skoletiden og tysk i forbindelse med vores dagligdag i [bynavn], hans arbejde og alt der har med Tyskland at gøre. senere tales der tysk hele aftenen da samtalen bliver mere personlig og vi diskuterer forskellige

ting.”

De kodeskift den unge pige beskriver i forbindelse med kammeraterne hun møder, er udsprunget af et skift i emne. Når samtalen drejer ind på tiden i dansk skole og mindretallet, skifter de til dansk. De forbinder emnerne som sådan med dansk sprog. Det har ikke noget at gøre med hvilket sprog de to samtalepartnere tidligere talte sammen i skolen og inden for mindretallets rammer. Der talte de nemlig tysk. Og det gør de stadig, for de indleder samtalen på tysk under De danske årsmøder. Her vælger mange ellers at tale dansk sammen fordi det anses for at høre med til den danske nationale identitet som mindretallet markerer ved denne lejlighed. Men det kan selvfølgelig ikke udelukkes at de ydre rammer er medvirkende til at de unge bliver ved med at tale dansk.

Kodeskift

Det personbundne sprogvalg ser i ungdommen ud til at være afløst af en sprogbrug præget af kodeskift. Eller også er hun nu bevidst om at hun skifter sprog i forhold til den samme person i løbet af en samtale, alt efter hvilket emne de taler om. Den unge pige mener at kodeskift i dag også forekommer i samtaler med faren. De taler mest dansk sammen, men når de diskuterer politik og litteratur, slår de over i tysk:

“de dybere diskussioner der hopper vi over i det tyske.”

Da interviewer spørger om det er fordi det er politik i Tyskland og tysk litteratur, svarer den unge pige bekræftende. Men hun giver udtryk for at valget af tysk er generelt for diskussioner, som også samtalen med venen viser:

“det er generelt når det på en eller anden måde bliver mere krævende fordi sådan noget er jeg ikke rigtig vant til / sådan nogle diskussioner på dansk. så er det svært for mig at blive ved det danske [...] de fleste diskussioner jeg har ført med folk det har altid været på tysk. fordi selv om jeg taler dansk med mine forældre så er det jo alligevel aldrig sådan nogle diskussioner altså ikke på samme måde ne.”

Dansk slår til i dagligdagens diskussioner om vind og vejr, men dybsindige diskussioner er på tysk, også med faren. Grunden til at hun og faren skifter sprog i forbindelse med tysk politik og

tysk litteratur, hænger efter al sandsynlighed sammen med at emnerne er på tysk. Mindretallets politiske parti SSW deltager således også i tysk politik på tysk og bruger i stor udstrækning tysk i det interne politiske arbejde i partiet. Kodeskiftet kan imidlertid også hænge sammen med at faren og datteren har tysk som førstesprog. Den ven hun diskuterer med på tysk, har også tysk som førstesprog. Det er muligt at et stærkt følelsesmæssigt engagement som en dybtgående diskussion indebærer, bedst kan forbindes med førstesproget.

Det kan også være at kodeskiftet kan ses som udtryk for at kompetencen i argumentation ikke er tilegnet eller udviklet på andetsproget inden for mindretallet. I hvert fald ikke i en sådan grad at den kan slå til i forhold til disse emner. Da intervieweren over for den unge pige påpeger at hun har skullet klare alle eksaminer i skolen på dansk, svarer hun at det gik jo også. De har måske ikke været ret krævende, eller også har hun ikke været personligt engageret i emnene.

I familien

Mens den unge pige talte tysk med den øvrige familie i barndommen, lige bortset fra enmoster, så taler hun som ung dansk med flere af dem. Blandt dem er en halvbror som er blevet gift med en fra Danmark og har fået dansk hjemmesprog. Med en onkel og tante som har tysk hjemmesprog, er der også sket et skifte. Sandsynligvis hænger det sammen med at onklen er lærer i mindretallets skole, og den unge pige derfor i dag rubricerer ham og konen på linje med de professionelt dansktalende i mindretallet som de tosprogede taler dansk med. Det er bl.a. de pædagoger og lærere som har lært børnene dansk som andetsprog, og som de bliver ved med at tale dansk med. Den anden onkel hun talte tysk med som barn, er flyttet til Danmark hvor han er dansk gift og har dansk som hjemmesprog med kone og børn. Han taler den unge pige også dansk med i dag.

Hvis vi ser bort fra familie bosat i Danmark, taler den unge pige i dag mest dansk med cirka halvdelen af familien i Sydslesvig, inklusive forældrene. Ikke kun dansk, men mest dansk fordi kodeskift kan forekomme. Disse familiemedlemmer tilhører alle mindretallet i kraft af dansk skolegang, erhverv eller giftemål. De har altså ikke alle tilhørt mindretallet fra barndommen af og været tosprogede, men de har tilegnet sig dansk som mindretalsandetsprog. Det er således også karakteristisk at det eneste mindretalsmedlem den unge pige fortsat taler tysk med, har en ægtefælle som ikke har et afklaret forhold til mindretallet, og som ikke kan dansk. De øvrige familiemedlemmer hun taler tysk med, tilhører ikke mindretallet og er ikke dansktalende. Men de er eller har været gift med nogen som opfatter sig som medlemmer af mindretallet, eller også er de børn af disse ægteskaber.

Perspektiver på de familiære relationer

De blandede dansk-tyske ægteskaber i den unge piges familie illustrerer fint et karakteristisk træk ved mindretallet som undersøgelsen som helhed viser. Det fremgår af spørgeskema- og interviewundersøgelserne at kun få skoleelever og gymnasieelever har forældre der begge har gået i dansk mindretalsskole. Det tyder på at man ikke finder sin ægtefælle blandt dem man har gået i dansk mindretalsskole med. Det sociale netværk hvori unge fra mindretalsskolerne træffer andre unge og dermed kommende partnere, ser således ikke ud til at bygge på skolegangen. Det kan imidlertid være inden for andre områder af mindretallets foreningsstruktur de møder hinanden fx i idrætsforeningerne, der har medlemmer med både dansk og tysk skolegang. De der har gået i mindretalsskole, og som bliver boende i Sydslesvig, har i øvrigt også kun i ringe grad en ægtefælle som har gået i skole i Danmark.

Det vil sige at familiestrukturen i mindretallet er præget af at kun den ene af forældrene fra barnsben af har lært dansk, og når de har lært det, har det fortrinsvis været som mindretalsandetsprog i børnehave og skole.

Men det er langt fra alle skole- og gymnasieelever som har bare en forælder som har gået i dansk skole, dvs. mindretalsskole eller skole i Danmark. Halvdelen af skoleeleverne og lidt over en tredjedel af gymnasieeleverne har ikke forældre med dansk skolegang.

Dynamisk mangfoldighed

Den unge pige hvis forældre begge har gået i dansk mindretalsskole, og som har dansk som mindretalsandetsprog og senere som hjemmesprog, hører således til en lille gruppe inden for mindretallet. Hun er imidlertid valgt som eksempel fordi hun rummer den mangfoldighed der er i mindretallet som helhed, en sproglig mangfoldighed inden for familien og inden for det danske mindretals institutioner og foreninger. Den unge piges sprogbrugsmønster viser tillige at sprogvalget ikke behøver at være en statisk, personbundet størrelse blandt de tosprogede i mindretallet. Det kan skifte i løbet af livet, endda med forældrene. Og det kan skifte efter emne, situation og interaktionens karakter.

Til billedet af dynamikken og den sproglige mangfoldighed hører også den sproglige variation, dansk rigssprog og sydslesvigsk som normidealer og holdninger til sprogbrugen på grundlag af nationale og interkulturelle synsvinkler. De er med i de samlede resultater der er publiceret fra undersøgelsen. Den eneste henvisning litteraturlisten omfatter.

Litteratur

Pedersen, Karen Margrethe. 2000. *Dansk sprog i Sydslesvig*. Bind 1 og 2. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

FORSTÅ-SIGNALER OG DÆKNINGSLØSE FORSTÅ-SIGNALER

Af Marianne Rathje (Aarhus Universitet)

Indledning

Emnet for denne artikel er småord som 'mm', 'ja', 'nå' og 'okay'. De forekommer hele tiden i samtaler og siger noget om den forståelse der foregår mellem samtaledeftagere. Det er (som nævnt på sidste MUDS, Rathje 1999b:311) nærliggende at tage disse småord som tegn på at samtaledeftagere forstår hinanden. Som samtaledeftager er det nærliggende at tage fx et 'ja' som tegn på at samtalepartneren har forstået hvad man siger, og som samtaleanalytiker er det nærliggende at tage fx et 'ja' som tegn på at en samtaledeftager har forstået en anden samtaledeftager. Det er det fordi betydningen 'jeg forstår' kan regnes som den prototypiske betydning af et småord som 'ja'. Men som vi ved fra vores generelle erfaring som sprogbrugere, er det almindeligt at ytre disse småord selvom vi ikke har forstået vores samtalepartner, og derfor kan vi heller ikke tage for givet i en samtaleanalyse at vi blot kan tælle alle 'ja'erne i en samtale når vi vil vide om samtaledeftagere forstår hinanden.

Denne artikel er skrevet ud fra mit speciale (Rathje 1999a), og mit speciale er et forsøg på at vise at man i en samtaleanalyse der har forståelsen mellem samtaledeftagere i fokus, ikke kan tage for givet at samtaledeftagere forstår hinanden selvom de hele tiden siger 'ja', 'mm', 'nå' og 'okay'. Og det er også et forsøg på at stille noget op i stedet, nemlig: Hvordan kan man så beskæftige sig med småordene samtaleanalytisk i et forståelsesperspektiv?

Jeg har en sprogpsykologisk tilgang til småordene, dvs. jeg betragter småordene som et vindue ind til samtaledeftagerens bevidsthed (Scovel 1998:4). Småordene siger altså noget om hvilken forståelse der foregår i bevidstheden hos en samtaledeftager på det tidspunkt småordet ytres.

Definition af 'tilbagemeldingsenkeltord'

Det er karakteristisk at de forskere som tidligere har beskæftiget sig med de nævnte småord, eksemplificerer deres analyseobjekt mere end de definerer det. Fx: